

Voetsporen

‘Alleen mijn sterven zal ik niet hebben beschreven.’ Zo besluit Jeroen Brouwers het ‘Zelfportretje met vlakgom’ dat hij op zevenendertigjarige leeftijd schrijft. Zes jaar later noteert hij in zijn zelfmoordboek *De laatste deur*: ‘Ik ben een schrijver die zijn eigen leven boekstaaft, boek na boek zijn autobiografie aanvullend, zijn bestaan verklarend, zijn opvattingen verhelderend, in de hoop aldus tot inzichten te komen.’

Zo zijn er talloze voorbeelden in zijn oeuvre te vinden. Het werk van Brouwers heeft een sterk autobiografische toon. Uit vrijwel al zijn boeken spreekt een schrijver die zich onverhuld blootgeeft, telkens weer eerlijk en integer zijn leven beschrijvend. Een bij uitstek autobiografisch auteur, zoals er in de Nederlandse literatuur geen andere bestaat. Openlijk schrijvend over zijn passies, angsten, obsessies, verlangens, ergernissen – onverbloemd, waarheidsgetrouw en levensecht.

‘In strikt autobiografische zin heb ik amper over mijn leven geschreven,’ beweert Brouwers echter in *Feuilletons*. Hij wil er het ‘misverstand’ bijstellen dat hij ‘een bij uitstek autobiografisch oeuvre’ zou hebben geschreven: ‘Een denkbeeldige toekomstige biograaf die zou menen dat hij mijn boeken maar zou hoeven te ontleden om een exacte reconstructie van mijn bestaan op aarde en in de tijd te kunnen samenstellen, zou ik deze werkwijze ten stelligste afraden.’

Niet de inhoud van zijn oeuvre is autobiografisch, verklaart hij, maar de vorm ervan. ‘Wat er autobiografisch aan is, is de manier van denken, verwoorden, ordenen, chaossen bestrijden, vormgeven. Concessieloos en in de grootst mogelijke integriteit jegens jezelf.’

Brouwers schrijft niet om zijn leven te vertellen. De autobiografie, die in zijn werk zo’n cruciale plaats inneemt, is een literaire, geen letter-

lijke. Hij streeft niet naar een feitelijke reconstructie van zijn levensloop, het gaat hem om het maken van literatuur.

In ‘De voetsporen die ik nalaat’ vatte hij het als volgt samen: ‘Ik ben geboren in 1940 en vandaag of morgen, – al kan dit best nog jaren duren, – ga ik dood.

In de tussentijd heb ik boeken geschreven.

Dit is alles. Van “biografie” wil ik niets weten.

De boeken die ik heb geschreven vormen mijn biografie: zij zijn de voetstappen die ik nalaat op mijn weg. Al mijn boeken zijn autobiografisch en niettemin alle gelogen, – ik schrijf dan ook niet historie, maar literatuur: de mijne.

Ik ben de verhalen die ik vertel.

Niet ik wil mijzelf “overleven”, ik zou willen dat mijn boeken mij overleefden: dit is de enige reden waarom ik schrijf.

Misschien slaag ik in mijn opzet, misschien niet, – in beide gevallen zijn mijn persoon en levensloop van geen belang.’

Dit schrijversprentenboek bevat een biografisch portret van de schrijver op basis van zijn teksten. Het is het verhaal van een oeuvre, dat van Jeroen Brouwers, die schreef: ‘Ik heb geschreven, dat is alles.’

‘Zo word je schrijver’

‘Onze kleine rakker wordt feestelijk ingehaald, hè vrouw...’ Dat zou de kersverse vader hebben opgemerkt bij de geboorte van Jeroen Brouwers, 30 april 1940, te Batavia, Nederlands-Indië. Even over halfelf in de ochtend. Er hadden kanonschoten geklonken en er was een feeststoet uitgetrokken, ter ere van de jarige kroonprinses in het verre Nederland. En toen begon het te plenzen, een tropische regenbui die etmalen lang zou duren.¹

Geboortebewijs

Geboortebewijs

Indonesische versie

Vader is Jacques Theodorus Maria Brouwers (° 1903), moeder is Henriëtte Elisabeth Maria van Maaren (° 1908). Over hem zal Brouwers schrijven in het dagboekverhaal ‘Niemand, absoluut niemand’, maar ook in vele andere teksten. Over haar zal hij schrijven in de roman *Bezonden rood*, maar ook in vele andere geschriften.

Brouwers’ ouders hadden elkaar, ‘naar het heet’, leren kennen in een bioscoopzaal bij een film van Max Linder, en ook hun huwelijksdag, 1 augustus 1929, is geboekstaafd door hun zoon, die veertig jaar later bedenkt: ‘op deze datum trouwde je vader met je moeder, dat was een mooie, vrolijke dag, allemaal lachende gezichten op de nu onder meer door vochtplekjes aangetaste foto, het bruidspaar in een tuin te Batavia, je vader is al jaren dood, je moeder zit te wachten tot je haar misschien even opbelt, strakjes.’²

Zijn vader was een wat ijdele, nogal artistiek uitziende man. Zijn moeder zag er ‘Indisch’ uit en praatte ook ‘Indisch’, hoewel ze het van oorsprong niet was. ‘Volledigheidshalve deel ik u nog mede, dat mijn vrouw van zuiver Nederlandse afkomst is,’ zo preciseerde vader Brouwers in 1951 in een sollicitatiebrief, – zijn schrijvende zoon vermeldt het decennia later in ‘Zelfportretje met vlakgom’.

Geboortekaartje
voorzijde

Geboortekaartje
binnenzijde

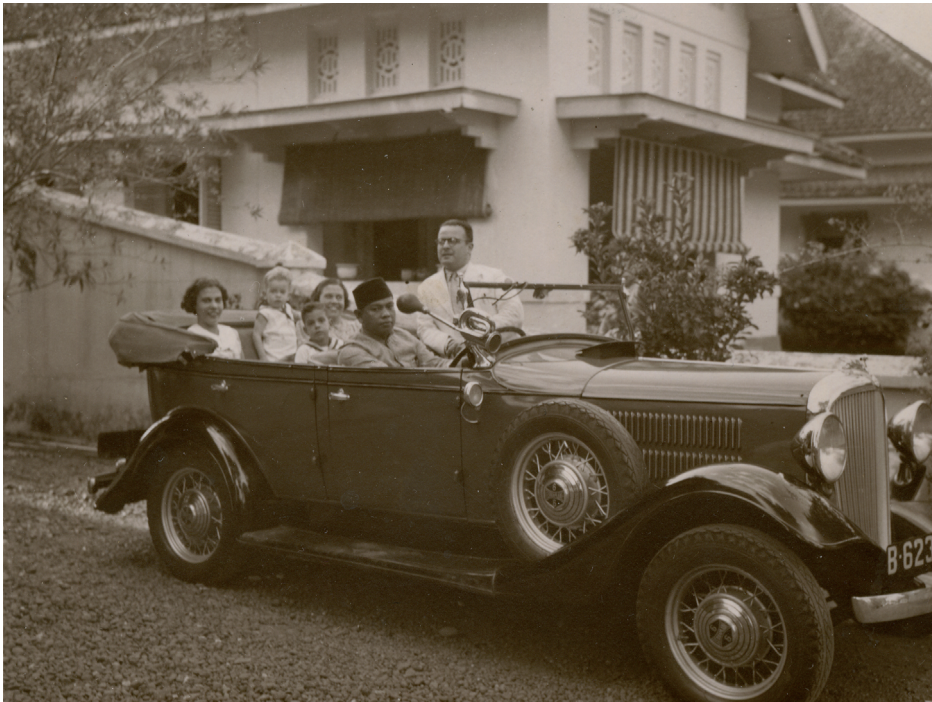

Ook in ander werk gaat het opmerkelijk veel over zijn ouders, voor wie hij naar eigen zeggen geen liefde koestert. ‘Ik ken die twee mensen niet en zij hebben mij niet gekend,’ schrijft hij in ‘Niemand, absoluut niemand’, – volgend op de mededeling: ‘Door die man en die vrouw besta ik toevallig, maar ik heb in hun beider nabijheid meer het besef gehad dat ik niet bestond.’

‘Waarom houdt mij dit zo bezig, op mijn leeftijd nog?’ vraagt hij zich af in die dagboeknotities uit 1989, – zijn vader is dan precies vijftienvintig jaar geleden gestorven en zelf nadert de schrijver intussen de vijftig.

Tijdens zijn eerste levensjaren woonde het gezin – twee oudere broers, één zus – op Java. In *Het verzonkene* is te lezen dat hij als kind ‘niet aardig’ was, maar wel ‘buitensporig’ driftig: ‘Ik liet mij tijdens een driftaanval plat op de stenen vloer voorover vallen, krijsend, en verlangend dat ik in de koelte van de vloer kon verdwijnen.’ Zijn moeder zou hem later zeggen dat hij al driftig was op het moment dat hij geboren werd. ‘Ik ben haar leven lang haar zorgenkind geweest,’ zegt hij haar na, ‘ik was een dwarsligger en het eerste wat van mij te voorschijn kwam was mijn vuist.’

Tijdens zijn eerste levensjaar kreeg hij difteritis, – ‘het rozetachtige

De auto, met kebon achter het stuur, van het gezin Brouwers voor de oorlog (ca. 1938), Jeroen is nog niet geboren

litteken aan mijn keel herinnert er nog aan. Ik leed aan “benauwdheid” en doe het nog’. In een brief spreekt hij van een ‘difteritis-achtige ziekte’, waar hij bijna aan stierf: ‘Er is toen van alles uit mijn keel en aanpalende lichaamsdelen verwijderd: mijn adamsappel, mijn amandelen, een stukje van mijn slikpijp en ook het orgaantje dat de mens in staat stelt te fluïten.’³

Het verzonkene begint met een afscheidsscène. De kleine Jeroen zit op de arm van de meid Baboe Itih, die zijn arm neemt en die zo beweegt dat het lijkt of hij terugzwaait naar zijn moeder die, voordat ze wegreed, met een zakdoekje naar hem zwaaide. Hij zet het op een schreeuwen en houdt zijn hand tot vuist gebald.

‘Misschien ben ik anderhalf jaar.

Van deze herinnering, die, denk ik, de eerste, de oudste, is die in mij bewaard is gebleven, is mijn gebalde vuist het wezenlijkste detail.’

(Als een interviewer later opmerkt dat die gebalde vuist als oudste herinnering bijna een te mooi beeld is, antwoordt Brouwers: ‘Natuurlijk. Enerzijds moet je de suggestie geven dat het allemaal zo authentiek mogelijk is. Maar het paste ook in dat verhaaltje. Ik hoef jou toch niet te vertellen, dat daar veel kunstenaarsgegoochel bij zit.’)⁴

1942

Over die eerste, verzonken levensjaren zal Brouwers getuigen dat het zijn gelukkigste waren: ‘Echt gelukkig ben ik geweest toen ik niet wist dat ik het was: vóór mijn derde jaar.’ De jaren tussen de geboorte en het leren begrijpen en spreken van taal. ‘Ik hoef mij niets te herinneren, ik wil alleen maar terug in die staat van onbewustheid en onschuld,’ staat er in *Het verzonkene*.

Ook in ‘Utopia’ (*Feuilletons*) verwijst hij naar zijn ‘vóórkleuterse tijd’, waarin hij nog geen besef had van taal. Utopia mag dan wel niet bestaan, toch gelooft hij zich te herinneren er ooit te zijn geweest: ‘Toen de troost van het bestaan eruit bestond, er nog volledig onbewust aan deel te nemen.’ Maar daar kwam een einde aan: ‘De verschrikking begint met het brabbelen van de eerste woordklanken, het verwerven van taal en het besef dat praten verband houdt met denken.’

‘Weet je op wie je lijkt? Op je grootvader. Tientallen keren heb ik dit gehoord.’

Grootvader Leo van Maaren was musicus, hij componeerde, dirigeerde het kerkkoor, en was een tamelijk bekend persoon in het oude Batavia: ‘een opvliegend, moeilijk benaderbare man, maar snel ontroerd en sentimenteel’. Naar men zei leek zijn kleinzoon op hem als twee drup-

Grootvader Van Maaren,
musicus, overleden in
kamp Semarang

Compositie van groot-
vader Van Maaren

Opgedragen aan de K. el. B. Leden in Nederlandsch Oost-Indië.

K. el. B. Marsch

VOOP
PIANO
gecomponoord

door

Leo van Maaren sr.

EDITION MATAPAN I

BANDOENG N.O. INDIEN
J. H. SEELIG EN ZOON

pels water, zowel wat uiterlijk als wat karakter betrof.

Zijn grootvader was ‘de grote vriend van mijn zéér prille kinderjaren’, schrijft Brouwers in *Het verzonkene*. Van hem kreeg hij de afgedragen tropenhelm waar hij als kind mee paradeerde. Van hem erfde hij ook zijn muzikale gevoel. ‘Ben ik voor één vierde mijn grootvader, dan besta ik voor één vierde uit muziek,’ bedenkt het jonge hoofdpersonage in *De zondvloed*, en ook: ‘Als ik later schrijver ben, zal ik over hem schrijven.’

Lang heeft Brouwers zijn grootvader niet gekend. Japan was Nederlands-Indië binnengevallen en de Nederlanders werden in kampen opgesloten. Vanaf 1943 werd de driejarige Jeroen, met zijn moeder, zus en grootmoeder, in een vrouwenkamp ondergebracht. Zijn twee oudere broers, vader en grootvader werden elders vastgehouden. In het jappenkamp te Semarang stierf Leo van Maaren op 27 juli 1945.

Het vrouwenkamp Tjideng, waarin ook jongetjes van jonger dan tien jaar werden ondergebracht, en waar Brouwers tussen zijn derde en zesde jaar verbleef, was een met rieten muren, wachttorens en prikkeldraad afgezet wijk van Batavia. Brouwers en zijn familie woonden er met een tiental andere personen in de keuken van een huis aan de Tjitaroemweg.

In het kamp leerde zijn moeder de vier- à vijfjarige Jeroen lezen. Dat deed ze door met haar wijsvinger letters en daarna woorden in het zand te schrijven, of door letters uit karton te knippen en daar woorden van te vormen.

‘Het eerste boek dat ik, in dat Jappenkamp, zelf heb gelezen, was *Daantje gaat op reis* van Leonard Roggeveen,’ schrijft Brouwers in *Het vliegenboek*. Het boek komt ook voor in *Bezonen rood*: ‘Ik wenste mijn moeder te gedenken in het beste dat ze mij heeft gegeven: – mijn moeder heeft mij, uit dat boekje, uit dat alsnog verloren gegane vooroorlogse exemplaar, dat was bevekt, besproet, verkreukeld en gescheurd, leren lezen.’ Hij kreeg het boekje op zijn vijfde verjaardag.

In *Bezonen rood* beschrijft Brouwers zichzelf als een ‘egoïstische levenslustige’ kleuter die het kampleven als vanzelfsprekend ervaart: ‘Met nog een paar andere kinderen loop en huppel ik mee, schaterend bij het zien hoe een vrouw met haar gezicht in een hoop drek wordt geduwd.’ Pas later dringt tot hem door dat het allerminst vanzelfsprekend was: ‘Mijn “kamp-syndroom” bestaat uit de wroeging die ik heden heb om de alles begerig in zich opnemende kleuter die ik ben geweest.’

In een interview uit 1974 vertelt hij al hoe zijn moeder werd kaalge-

schoren en afgeranseld omdat ze rijst had gestolen voor zijn zieke zusje.⁵ Later schrijft hij over de kampgruwelen, in 'De Exelse testamenten' – 'ik hoor mijn moeder schreeuwen tussen de soldatenlaarzen' –, in *De zondvloed* – 'Mijn moeder werd door de Jappen kaalgeknipt, sedertdien kan ik niet tegen haarknippen' –, en het meest gedetailleerd in *Bezonken rood*.

Daarin staat onder meer geboekstaafd dat de grootmoeder ziek werd – 'háár herinner ik mij ten slotte alleen nog maar liggend op haar plank in de aanrecht, met de dag dunner, geler en gevlekter' – en ten slotte overleed. 'Zeker was, dat mijn grootmoeder lag dood te gaan. Ik zag het aan de vliegen die op haar neerstreken en over haar lichaam en gezicht bleven rondkruipen zonder te worden verjaagd.'

Dat zijn zusje dysenterie kreeg, maar het kamp overleefde: 'Toen zij in 1945 acht jaar oud was, paste zij nog altijd in hetzelfde jurkje dat zij al droeg toen zij vier was.'

Dat er soms razzia's werden gehouden waarbij alle jongetjes uit de huizen werden gehaald en van hun moeders gescheiden. Dat het nooit gebeurde dat hij zijn moeder níét terugvond tussen alle vrouwen in het kamp, 'die duizenden moeders, waarvan er maar één de mijne was'.

Grootmoeder Van Maaren,
overleden in kamp Tjideng

Dat zijn moeder afgeranseld werd, kaalgeschoren en een etmaal op het koempoelanplein moest staan. ‘Het is door mij gezien.’ Dat zij zo mager was ‘dat zij op een met huid bespannen skelet lijkt, – in 1945 woog zij minder dan veertig kilo’.

Dat vrouwen en kinderen er op bevel van de jap moesten ‘kikkeren’ – ‘in hurkhouding moesten er kikkersprongen worden gemaakt’ – in de moorddadige hitte, en dat er vrouwen waren die dat niet overleefden. Dat het tot de vanzelfsprekendheden van zijn kleuterjaren behoorde dat vrouwen werden geslagen of op andere manieren moesten worden gestraft. ‘Ik was, na het kamp, een grijsvolwassen bijna zesjarig jongetje, “verwilderd”, “immoreel”, gespeend van “gevoel”.’

Van zijn vader, krijgsgevangene in Japan, krijgt zijn moeder op 5 oktober 1945, na bijna twee jaar niks te hebben vernomen, een levensbericht. Ze schrijft terug, – in *Bezonken rood* staan fragmenten uit haar brief. Ze meldt dat het haar momenteel goed gaat – ‘weeg nu alweer 42 kilo’ –, zijn zus is ‘een flinke meid’ geworden, en ‘onze Jeroen een kleine boef, géén van de andere is zó stout geweest als hij. Hij is jouw evenbeeld innerlijk en uiterlijk, een verkleinde uitgave in je handel en wandel en is me dit in deze beroerde jaren een grote troost geweest. Hij slaapt iedere dag met jouw photo, isn’t nice.’

Tijdens het krijgsgevangenschap in het kamp Kawasaki in Tokio hield zijn vader een dagboekje bij. ‘Regelmatig noteerde hij dat hij zich afvroeg

Op stoel links: de kampcommandant van Tjideng, Kenitji Sone, voor het Hoger Gerechtshof in Tokio, waar hij wegens oorlogsmisdaden ter dood veroordeeld werd

